

МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ СУГЕСТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО ДЕЗАДАПТОВАНИХ НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто основні методи оцінювання сугестивності дітей та підлітків. Представлено комплекс тест-проб на сугестивність різної сенсорної модальності та наведено деякі методичні рекомендації щодо процедури дослідження рівня навіюваності соціально дезадаптованих і адаптованих неповнолітніх.

Ключові слова: сугестивність (навіюваність), сугестивний вплив, тест-проби, сенсорна модальність, соціальна дезадаптація.

Постановка проблеми

Вступ. Запобігання соціальної дезадаптації та корегування відхилень на ранніх стадіях їх виникнення можливе за умови чіткого уявлення про основні психологічні детермінанти, що визначають мотивацію та спрямованість дезадаптивної діяльності. Процес входження дитини в соціальне середовище, засвоєння норм поведінки, моральних цінностей має безпосереднє відношення до феномену сугестії або навіювання. Некритичне прийняття дитиною тієї чи іншої інформації є невід'ємною частиною її соціалізації. Імовірно, що більшість асоціальних і антисоціальних форм поведінки дитина переймає некритично, мимовільно, не усвідомлено, або за механізмом сугестії. У свою чергу, реалізація будь-якого сугестивного впливу тісно пов'язана з індивідуальною сприйнятливістю до нього суб'єкта — сугестивністю (навіюваністю). В роботі з соціально дезадаптованими дітьми та підлітками ще зберігається реальна можливість впливати на них, зокрема через навіювання. Дослідження особливостей сприйнятливості до сугестивного впливу різної сенсорної модальності соціально дезадаптованих неповнолітніх дає змогу підвищити ефективність психокорекційного впливу.

Ефективність сугестивного впливу на категорію неповнолітніх пов'язана з їхніми особливостями сугестивності. Відповідно, достовірна оцінка рівня сугестивності є однією з умов успішної психокорекційної роботи.

Аналіз основних досліджень. Аналіз фахових публікацій показує, що вчені схиляються переважно до інтерпретації навіюваності як особистісної властивості, динамічний характер якої, передусім, детерміновано відносинами, що складаються у процесі спілкування між людьми (В. Бакєєв, В. Куликов, П. Буль). Сугестивність слід відрізнити від конформності, яка є свідомою зміною або підстройкою власної думки під впливом групи (А. Лічко, Н. Обозів).

У широкому аспекті О. Захаров визначає сугестивність як особистісно-детермінований процес безумовного прийняття інформації, що надходить ззовні; у більш вузькому — як довільну податливість гетерогенному впливу, що здійснюється в обхід волі. Навіюваність частіше проявляється при раптовому, непередбаченому характері інформації, що задається ззовні. Навіюваність індивідуальна, опосередкована ситуацією, вибіркова щодо певних осіб та обставин. Умовно можна виділити низький, середній та високий рівень сугестивності. Умовність такого розподілу залежить від її вибіркового, динамічного характеру. Будучи психічною рисою особистості, навіюваність може бути низькою в окремих ситуаціях спілкування та високою в інших.

Звичайний рівень навіюваності свідчить про гнучкість та пластичність психічних процесів. Низький рівень навіюваності може вказувати на їх ригідність, а також на такі риси характеру, як нетерпимість до думки іншого, підозрілість, недовірливість, значний егоцентризм [3].

Різноманітність прояву сугестивності не дає можливості сформулювати універсальну дефініцію для цього феномену. Так, М. Лінецький стверджує, що про неї можна судити лише в семантичних рамках навіювання. Навіюваність — інтегральний феномен. У цілому навіюваність, яка визначається за результатами проведення тест-проб, М. Лінецький називає «тестовою», на відміну від «терапевтичної» навіюваності, яка оцінюється безпосередньо за результатами проведення сугестивної психотерапії. Як «тестова», так і «терапевтична» навіюваність є досить динамічні та можуть міняти свій рівень на різних етапах психотерапевтичної роботи.

В цій статті навіюваність розглядається як адаптивна форма реагування індивіда через мимовільне, некритичне, здебільшого неусвідомлюване сприйняття сугестивної інформації в умовах суб'єктивної невизначеності певної конкретної ситуації.

На сьогодні існує багато прийомів діагностики рівня навіюваності. До однієї з груп відносять прийоми, які впливають на ті або інші аналізатори за допомогою невербального навіювання: прийом Celsus, прийом Richet, прийом Forel, прийом Luys, прийом Charcot та ін.

Для практичних цілей і наукових досліджень гіпнозу Е. Hilgard зі співавторами розробили шкалу, яка дає змогу визначати навіюваність і орієнтуватися в глибині гіпнозу (стенфордська шкала). У співвідношенні з цим прийняті такі градації: навіювання неможливості розігнути руку, навіювання неможливості підняти плече, навіювання гіркого або солоного смаку, навіювання відсутності чутливості, навіювання вікового регресу та ін..

Fellows пропонує огляд різних серій тестів для оцінки навіюваності, де найбільш практичними виявляються Гарвардський тест, розроблений М. Орном з колегами, і Стенфордський тест, створений Е. Хілгардом. Дані серії робіт включають в себе форми для оцінки повнолітніх суб'єктів, а також методи для тестування як індивідів, так і груп. Також представлені тести для дітей (наприклад, Р. London). Дослідник Т. Барбер з колегами розробили дві серії тестів: «Шкала сугестивності Барбера» (Barber Suggestibility Scale, BSS) і «Шкала творчої уяви» (Creative Imagination Scale, CIS).

Суттєву допомогу у визначенні рівня сугестивності дитини, на думку О. Захарова, надають відомості, отримані від батьків. Вони достатньо критично вказують на сприйнятливості дітей до психологічного впливу, «заражуваність» почуттями, емоційними станами і думками доколишніх. Діагностиці сугестивності допомагає спостереження за взаємодією психолога з досліджуваним. У дошкільників може застосовуватися ігрова методика визначення навіюваності, коли дитині пропонується відображальна гра, в процесі якої психолог створює непрямими елементами (інтонацією голосу, жестами, темпом гри і ін.) відповідну психологічну атмосферу тривоги, очікування, радості, суму і ін. Сприйняття цієї атмосфери дитиною і зміна її поведінки свідчить про її навіюваність. У дітей шкільного віку використовується процедура неврологічного обстеження. У позі Ромберга (з замкнутими очима і витягнутими вперед руками) дитині надається указівка, що її потягне вперед. Мимовільний нахил досліджуваного вказує на його сугестивність [3].

У дослідженнях Г. Антонової і І. Антонової для визначення особливостей навіюваності дітей була використана модифікована методика І. Шварца, що складається з трьох серій. У I серії експериментів досліджуваним пропонували такі завдання: «Назви яке-небудь число, наприклад 2, або яке хочеш; назви будь-яку пташку, наприклад горобця, або яку хочеш» і т.п. У II серії експериментів досліджуваному по черзі показували 10 карток, на кожній з яких було по 8 картинок із зображенням предметів різних категорій: посуд, овочі, фрукти, меблі і т.п. Наприклад, на першій картці намальований посуд. Досліджуваному пропонувалося: «Вибери будь-яку картинку, наприклад так, на якій намальована каструля, або яку хочеш. Вибери картинку, на якій намальовано яблуко, або яку хочеш» і т.п. У процесі дослідження вчені прагнули з'ясувати, чи виконує дитина завдання самостійно або наслідує зразок, тобто якою мірою у нього проявляється навіюваність. III серія експериментів проводилася за такою методикою: досліджуваному показували 13 відрізків ліній в декілька сантиметрів, причому кожна наступна лінія на 1 см більша за попередню. 6-й і 7-й, 9-й і 10-й відрізки були однаковими за довжиною. Демонструючи відрізок за відрізком, експериментатор кожного разу запитував: «Яка лінія більша?» У експерименті важливо було з'ясувати, чи порівнює дитина усі лінії або слідує тільки зразку, не помічаючи їх реального співвідношення. Навіюваність виявляється в тому випадку, якщо досліджуваній, за аналогією з попередніми, говорить, що 7-а лінія більша за 6-у, а 10-а більша за 9-у».

Мета цієї статті полягає у висвітленні сутності основних методів і методологічних принципів оцінювання сугестивності соціально дезадаптованих і адаптованих неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу

Мінливість показників навіюваності, їх залежність від багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників свідчить, що сугестивність є поліфакторним феноменом. У певних випадках сугестивність може виконувати регулятивну функцію. До того ж, сугестивність завжди індивідуальна. Одні і ті ж самі фактори викликають підвищення рівня навіюваності, або його зниження. Безумовно, існують загальні тенденції і певні закономірності у прояві сугестивності, проте в окремих випадках можна спостерігати суттєві відхилення емпіричних показників від теоретично очікуваних [2].

Однією з головних причин, які певною мірою стримують розвиток досліджень феномену сугестивності, є відсутність у психологічній літературі загальноприйнятого методичного апарату навіюваності та єдиних критеріїв визначення рівня її розвитку, що, в свою чергу, призводить як до різних поглядів стосовно розуміння сутності та змісту сугестивності особистості, так і до оцінки різних аспектів цього феномену. Невідповідність методичного апарату діагностики навіюваності знаходить своє вираження не тільки у відсутності єдиних критеріїв визначення рівня її розвитку, а й в достатньо загальному трактуванні та різних підходах до визначення самого явища, у суттєвій ролі суб'єктивного фактору при його діагностиці, в обмеженому значенні вербалізованих форм навіювання, в ігноруванні дослідниками при діагностиці сугестивності специфіки конкретних видів сугестивного впливу, а також у різних підходах щодо тлумачення вікових особливостей сугестивності та психічних особливостей особистості, що супроводжують її [3].

У свою чергу, відсутність єдиних критеріїв визначення рівня навіюваності значно обмежує можливості її структурно-функціонального аналізу, який у поєднанні з принципами розвитку дасть можливість забезпечити послідовне розкриття структури, генези та функцій феномену сугестивності.

Низка дослідників (А. Лурія, О. Захаров, В. Часів та ін.) вважають найбільш адекватними для діагностики навіюваності методики, які ґрунтуються на оцінці ефективності прямих вербалізованих сугестивних впливів на різні види діяльності особистості. На їхню думку, саме такі методики дають змогу позбавитися від багатьох вище перерахованих недоліків, які мають місце в дослідженнях проблеми навіюваності.

Не дивлячись на безумовне визнання поліфакторності сугестивності, більшість фахівців продовжують асоціювати її з тією або іншою індивідуально-особистісною рисою індивіда [2]. Цей підхід може призвести до плутанини, наслідком якої можуть бути методологічні помилки у відповідних експериментальних дослідженнях. Аналогічна ситуація зберігається і в разі прямого пов'язання рівня навіюваності з психоемоційними станами суб'єкта. А відтак, мову можна вести лише про імовірний характер зв'язку деяких видів сугестивності з окремими рисами і станами конкретної людини.

Однак, традиційно сприйнятливість суб'єкта до сугестивного впливу оцінюють за допомогою декількох тест-проб на навіюваність. Як правило, це: вербальне навіювання притягання уперед і назад (прийом Куе і Бодуена № 1 і прийом Куе і Бодуена № 2), навіювання неможливості розімкнути зчеплені пальці рук (прийом В. Рожнова № 1), навіювання тяжіння між пальцями рук, тест хитання, навіювання відчуття певних запахів у чистих склянках, проба з маятником Шевреля (прийом Куе і Бодуена № 3), прийом Констамма, прийоми В. Рожнова (навіювання ненаявного запаху у склянках), прийом П. Буля (проба з імітованим магнітом), прийоми А. Філатова № 1 і № 2 (досліджуваній може знаходитися стоячи, сидячи, лежачи, руки — в долонях біля грудей, зігнуті у ліктьових суглобах, очі заплющені. Експериментатор навіює, що руки самі по собі починають відходити від грудей, експериментатор пропонує досліджуваному закрити очі і навіює про неможливість їх відкрити, оскільки вони змащені клеєм), прийом С. Астахова (виклик у досліджуваного симптому зімкнутих повік при дотику експериментатора на верхні тригоменальні точки), прийом Б. Михайлова (коливальні рухи пальців рук досліджуваного, який знаходиться в позі Ромбренга в такт власним пульсовим ударам) та ін.

За результатами тест-проб робиться висновок про рівень навіюваності сугеренда. Більшість традиційних клінічних тест-проб націлено в основному на рухово-кінестетичний аналізатор. Використання однотипних тест-проб може призвести до суттєвих розбіжностей між тестовою навіюваністю (показниками навіюваності, що були отримані при реалізації тест-проб на сугестивність) і терапевтичною навіюваністю (реальною сприйнятливістю суб'єкта до лікувального сугестивного впливу).

Процедура та методика дослідження. Збір емпіричного матеріалу здійснювався на базі: загальноосвітніх середніх шкіл м. Чернігова, загальноосвітніх середніх шкіл м. Сімферополя, Сімферопольського міського притулку для неповнолітніх, навчально-реабілітаційного центру «Надія» м. Сімферополя та Сімферопольського слідчого ізолятора № 15 (СІЗО).

Група соціально дезадаптованих неповнолітніх формувалася за допомогою кваліфікованих експертів, яким надавалася розроблена автором анкета з критеріями соціальної дезадаптації. Експертизу здійснювали психологи, соціальні працівники, класні керівники, завучі з виховної роботи та профільні педагоги.

До групи соціально дезадаптованих увійшли підлітки з безвідповідальним та негативним ставленням до навчання, які систематично порушували дисципліну на уроках та поза ними, нехтували нормами моралі. Типовим для цієї категорії неповнолітніх є неадекватне ставлення до традиційних педагогічних впливів, систематичні прогули шкільних занять, втечі з дому, використання нецензурної лексики. Частина підлітків знаходиться на обліку інспекції у справах з неповнолітніми у зв'язку з періодичним вживанням психотропних речовин, а також кримінальною діяльністю (хуліганство, крадіжки, шахрайство і т.п.). Характерним для означеної групи підлітків є слабкий розвиток самоконтролю та саморегуляції, емоційна неврівноваженість і конфліктність.

До контрольної групи соціально адаптованих увійшли неповнолітні, поведінка яких відповідала загальноприйнятим соціальним нормам.

Процедура оцінювання сугестивності соціально дезадаптованих і соціально адаптованих неповнолітніх, яка представлена в цій статті, умовно була поділена на декілька етапів:

1. Вибір тест-проб, адекватних індивідуально-особистісним рисам суб'єкта, ситуації тестування та завданням дослідження (перед проведенням тест-проб необхідно чітко сформулювати кінцеву мету діагностики; якщо в завдання дослідження входить оцінювання загальної сприйнятливості неповнолітнього до сугестивного впливу, то тест-проби мають охоплювати всі основні сенсорні канали).

2. Реалізація тест-проб, їх кількісна та якісна оцінка.

3. Визначення пріоритетної сенсорної модальності.

4. Завершення відповідної діагностичної процедури, що супроводжується акцентуванням уваги неповнолітнього на позитивно реалізованих тест-пробах.

Оцінка індивідуальної сприйнятливості соціально дезадаптованих і соціально адаптованих неповнолітніх проводилася в *індивідуальній* формі.

На початку дослідження для оцінювання рівня сугестивності неповнолітніх було розроблено, апробовано та використано чотирнадцять тест-проб, які охоплюють основні сенсорні канали: зоровий (пошук зображення на чистому аркуші паперу; показ зображення з поясненням, що суперечить змісту; тест-проба з відрізками (І. Шварц)), слуховий (встановлення джерела ненаявного звуку; навіювання звуку, що йде із «спеціального пристрою»), нюховий (визначення запаху в чистих склянках; навіювання ненаявного запаху; навіювання неприємного запаху), шкірний (навіювання відчуття тепла в животі; навіювання, що одна з двох склянок більш тепліша при фактично однаковій температурі; навіювання різної м'якості зовсім однакових предметів), рухово-кінестетичний (навіювання неможливості розірвати зчеплені пальці; навіювання тяжіння в руці; неімперативний тест-хитання). Для порівняння показників сприйнятливості підлітків до слухових тест-проб з показниками сприйнятливості до зорових, нюхових, шкірних і рухово-кінестетичних проб було введено коефіцієнт поправки (міри). Згодом, з метою достовірного порівняння показників навіюваності за результатами тест-проб слухової сенсорної модальності низка вищезазначених тест-проб

доповнена пробою на навіювання слухових ілюзій. Отже, рівень сугестивності неповнолітніх визначався за допомогою п'ятнадцяти тест-проб на сугестивність різної сенсорної модальності.

Кожну з тест-проб при відповідній позитивній реакції неповнолітнього оцінювали в 3 бали, при не дуже вираженій реакції — 2 бали, при ваганні, невпевненості та перевищенні часового ліміту — 1 бал. У разі повної відсутності навіюваних реакцій відповідь оцінювали в 0 балів. Максимальна кількість балів за всіма тест-пробами дорівнювала 45.

Тест-проби реалізовувалися у послідовності: шкірні, рухово-кінестетичні, нюхові, зорові, слухові.

Оскільки «загальна сугестивність» є інтегральною психологічною характеристикою, що містить у собі повну інформацію про сприйнятливості суб'єкта до усіх можливих форм навіювання і яку можна оцінити лише з певною мірою наближення, тому у визначенні показників навіюваності соціально дезадаптованих і соціально адаптованих неповнолітніх слід враховувати сенсорну модальність тест-проб на сугестивність.

Специфічність директивних тест-проб на сугестивність у певної категорії неповнолітніх, з підвищеною підозрілістю, може спровокувати негативізм і, як наслідок, упереджене ставлення до процедури тестування. З метою усунення цього явища досліджуваних не було проінформовано щодо реальних завдань експерименту. Тестування презентували неповнолітнім як психолого-педагогічне дослідження їхньої сенсорної чутливості для подальшого розроблення сучасних методів викладання шкільних дисциплін і підвищення якості навчального процесу. В окремих випадках мова йшла про оцінку екстрасенсорної чутливості, тобто вивчення «унікальних» властивостей неповнолітніх. Таке уточнення допомагало підвищувати мотивацію неповнолітніх і забезпечувало плідну подальшу співпрацю.

Для зменшення конформних, а також негативних реакцій було знижено імперативність інструкцій. Це досягалося за рахунок спеціальних психологічних прийомів. Крім того, досліджуваним надавали можливість вибору рішення. Так, під час виконання зорової тест-проби досліджуваним спочатку показували аркуш сірого паперу зі слабким зображенням геометричних фігур і лише потім такий самий аркуш паперу, але вже без зображення. Аналогічно, при виконанні нюхової тест-проби чистим пробіркам передували пробірки з реальними слабкими запахами, а слуховим тест-пробам — реальний слабкий звуковий сигнал.

Використання спеціальних заходів у реалізації тест-проб на сугестивність істотно зменшувало імовірність реакції підлітків на випадковий, «шумовий», реально наявний подразник (сторонній звук, запах і т.п.). Під час виконання шкірних і рухово-кінестетичних тест-проб, увагу досліджуваного звертали на нібито природний, рефлексивний характер виниклої реакції, що не залежить від волі експериментатора.

Усі тест-проби проводив один й той самий психолог. Інструкції вимовлялися трохи монотонним, але упевненим і рівним голосом, що також давало змогу звести до мінімуму їх директивність і тим самим зменшити кількість протестних реакцій неповнолітніх. У процесі виконання тест-проб було виключено голосові інтонації, міміка і пантоміміка, що мали сексуально-провокаційний характер.

Дана послідовність експерименту має певні переваги. Зокрема, досліджуваному значно складніше здогадатися про справжню мету експерименту і, відповідно, свідомо

впливати на результат. Відсутність жорсткої директивності зменшує кількість протестних реакцій. Крім того, відсутність позитивної реакції на тест-пробу не формує у досліджуваного загального негативного ставлення до процедури тестування й особистості експериментатора. Отже, проведена уніфікація процедури тестування дала можливість вирівняти інтенсивність сугестивного впливу на різних досліджуваних і зменшити вплив індивідуально-особистісних рис експериментатора на результати тест-проб.

Висновки

У визначенні рівня навіюваності соціально дезадаптованих і соціально адаптованих неповнолітніх слід враховувати сенсорну модальність тест-проб на сугестивність. Для оцінювання рівня індивідуальної сприйнятливості до гетерогенного сугестивного впливу неповнолітніх доцільно використовувати тест-проби на сугестивність різної сенсорної модальності: зорові, слухові, нюхові, шкірні рухово-кінестетичні. Чим більшу кількість тест-проб використано, тим точніше прогноз навіюваності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. — К. : Либідь, 2011.
2. Манілов І. Ф. Сугестивність: деякі зауваження до дефініції / І. Ф. Манілов // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — К. : Любіть Україну, 1999. — Т. 1, ч. 1. — С. 47–49.
3. Юдєєва Т. В. Теоретичні підходи до вивчення феномену сугестивності / Т. В. Юдєєва // Актуальні проблеми психології: психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія : зб. наук. пр. ; за ред. С. Д. Максименка. — К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. — Вип. 17. — Т. 10. — С. 545–555.

Юдеева Т. В.

МЕТОДЫ ОЦЕНИВАНИЯ СУГГЕСТИВНОСТИ СОЦИАЛЬНО ДЕЗАДАПТИРОВАННЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Рассмотрены основные методы оценки суггестивности детей и подростков. Представлено комплекс тест-проб на суггестивность разной сенсорной модальности и методические рекомендации, касающиеся процедуры исследования уровня внушаемости социально дезадаптированных и адаптированных несовершеннолетних.

***Ключевые слова:** суггестивность (внушаемость), суггестивное воздействие, тест-пробы, сенсорная модальность, социальная дезадаптация.*

Yudeeva T. V.

THE METHODS OF ESTIMATION SUGGESTION OF SOCIALLY DYSADAPTATION MINOR

The basic methods of estimation of suggestibility children and teenagers are considered in the article. The complex of suggestibility tests is presented of different sensory modality and some methodical recommendations are resulted in relation to procedure of research of level of suggestibility of socially dysadaptation and adapted minor.

***Key words:** suggestibility, suggestion influence, social dysadaptation, suggestibility tests, sensory modality.*